

IDENTITATEA ROMÂNEASCĂ ÎN CONTEXTUL MODERNITĂȚII TENDENȚIALE

CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ*

ABSTRACT

THE ROMANIAN IDENTITY IN THE CONTEXT OF TREND-SETTING MODERNITY

This work deals with national identity, a very important national dimension in the context of European integration. The first part of this article comprises a review of ideas on identity in order to point out, on the one hand, the variety of views on national identity, and, on the other, the significance of this indisputable problem for the theoreticians and actors of the European construction.

The last two parts of this work propose an approach to Romanian identity. The Romanian identity is investigated from the point of view of the national character. National character determines, via individual behavior, a certain individuality of a national group, and reflects the personality of a nation. It is precisely these distinctive features that make up Romanian identity. We are dealing with the relationship between Romanian identity and the modern development of Romanian society. We try to support with arguments the idea that Romanian identity cannot be understood in a different way than as a process deriving from the historical and cultural evolution of Romanians, from a certain type of modernity, i.e. a trend-setting modernity.

Keywords: identity, Romanian identity, national character, European identity, trend-setting modernity.

Identitatea națională este un subiect cu impact în analizele asupra națiunii, naționalismului, etnicului și etnicității, fiindcă studiul comunităților naționale include în mod necondiționat cunoașterea dimensiunilor de diferențiere a unui grup național de alt grup național. Chestiunea identității a căpătat noi semnificații odată cu amplificarea raporturilor Uniunii Europene cu statele componente. În același fel se conturează și identitatea românilor, element fundamental în cercetarea europeanizării societății românești, a proceselor de integrare a României în structurile UE. Aderarea la UE presupune indubitabil regândirea multor aspecte ale naționalului, iar identitatea națională este una esențială. Mai multe întrebări se pun

* Address correspondence to professor Constantin Schifirneț: Școala Națională de Studii Politice și Administrative, București, e-mail: cschifirnet@yahoo.com.

după lărgirea UE, iată doar câteva dintre ele: care este conținutul identității naționale? În ce constă identitatea europeană? Care sunt raporturile dintre cele două identități? Există deja un larg evantai de viziuni teoretice explicative asupra proceselor de integrare europeană.

Prima parte a lucrării cuprinde o sinteză a ideilor despre identitate, pentru a remarca, pe de o parte, varietatea ideilor privind identitatea națională, iar pe de altă parte, pentru a desprinde o problematică indiscutabilă a teoreticienilor și actorilor construcției europene.

În ultimele două părți, lucrarea propune o abordare a identității românești, prin explicații privind evoluția modernă a românilor. Discutăm despre identitate națională și modernitate; ambii termeni au devenit, în timp, echivoci, din cauza supraîncărcării lor cu variate semnificații. Încercăm să argumentăm ideea că identitatea românească nu poate fi înțeleasă decât ca un proces derivat din evoluția istorică și spirituală a românilor, dintr-un anumit tip de modernitate, anume modernitatea tendențială.

1. CONCEPTUL DE IDENTITATE

Identitatea este un concept analitic, ambiguu, cu multe sensuri contradictorii. Ea este fluidă, constant renegociată¹. Studiul identității se regăsește într-o varietate de modele teoretice, dar, semnificative pentru tema discutată aici, sunt esențialismul și constructivismul. Prima perspectivă trimite la teoriile care susțin ideea despre o identitate statică, regăsită în același grad la toți membrii unui grup. Există o omogenitate a grupului, conferită de identitatea acestuia. Identitatea colectivă este un dat esențial pentru toți indivizii.

Perspectiva constructivistă argumentează identitatea edificată contextual. Aceasta poate fi procesuală sau inventată. Accentul cade nu pe esențe, ci pe actorul social.

Ne oprim la două viziuni sociologice, cea lui Manuel Castells și cea lui Peter Dahlgren, relevante în studiul identității. Manuel Castells scrie că modul în care grupurile sociale definesc propria lor identitate modelează instituțiile societății: „fiecare tip de proces de construire a identității conduce la un rezultat specific în constituirea societății”. Volumul al doilea al masivei sale lucrări *The Information Age: Economy, Society and Culture* poartă titlul *The Power of Identity*. Sociologul spaniol analizează importanța identităților culturale, religioase și naționale, ca sursă de înțelegere pentru oameni, și implicațiile acestor identități în mișcările sociale. Manuel Castells consideră că identitatea este procesul construirii unui sens, pornind de la un atribut cultural sau de la un ansamblu coerent de atribute culturale. Același individ sau același actor colectiv poate să aibă mai multe identități. Care sunt relațiile identității cu rolurile sociale? Identitatea nu poate fi confundată cu

¹ Frederick Cooper Brubaker, *Beyond Identity*, în „Theory and Society”, 2000, 29. 1, p. 2.

rolurile sau sistemele de roluri. Identitățile sunt surse de sens pentru actorii sociali, mai puternice decât rolurile. Sociologic, toate identitățile sunt construite².

Cercetările asupra identității se referă predominant la realități din lumea occidentală, caracteristice modernității târzii, bazată pe un proiect reflexiv. În acest context, decurge procesul neîntrerupt de modelare și remodelare continuă a identității, ca răspuns la forțele sociale pluraliste, la curente culturale și contextele personale. Identitatea are sensuri multiple, fiindcă în lumea de astăzi noi operăm într-o pluralitate de lumi sau realități diferite, scrie Peter Dahlgren³. Identitatea este studiată ca indice al nivelului de democratizare a unei societăți, în care indivizii sunt poziționați în diverse circumstanțe, ea servește la crearea de seturi diferite de cunoaștere, asumptii, reguli, roluri și moduri de discurs. Pentru indivizi, în condiția lor de cetățeni, identitățile devin elemente cruciale ale vieții democratice.

Peter Dahlgren vorbește de identități civice duale⁴. Delimitarea lui Chantal Mouffe, între loialitate și aderare, îi sugerează sociologului suedez discuția despre identitatea civică generalizată și identitatea civică specializată. Prima se referă la angajarea în respectarea normelor și idealurilor democratice. A doua exprimă afirmarea unui conflict rezultat din interesele individuale sau de grup. Între ele există o tensiune, întrucât identitatea civică specializată are întotdeauna tendința să devină atât de puternică, încât să diminueze din influența exercitată de identitatea civică generalizată. În acest fel, preocuparea pentru interesele particulare îi determină pe indivizi să nu respecte normele. O profundă și funcțională cultură civică este posibilă, numai în măsura în care cetățenii se identifică mai intens cu sistemul democratic decât cu interesele lor specifice.

2. IDENTITATEA NAȚIONALĂ

Una din cele mai puternice identități, atât la nivel individual cât și la nivel de grup sau comunitate, rămâne identitatea națională. Datele prin care se identifică membrii unei comunități naționale cu națiunea definesc un ansamblu de similarități de interese, credințe sau norme de viață, împărtășite de toate persoanele care aparțin aceluși grup. Identitatea poate deveni stereotip în discursul cotidian, cu toate că identitatea națională prezintă dificultăți de conceptualizare⁵.

² Manuel Castells, *Le pouvoir de l'identité (The Power of Identity)*, traduit de l'anglais par Paul Chemla, Paris, Fayard, 1999, p. 17.

³ Peter Dahlgren, *Civic Identity and Net Activism: the Frame of Radical Democracy*, în: L. Dahlberg and E. Siapera, eds. (2007) *Radical Democracy and the Internet*. London: Palgrave MacMillan, http://www.ceu.hu/polsci/brownbag_papers/0607/PeterDahlgren.doc. accesat la 25 noiembrie 2008.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Simona Ștefănescu, Anca Velicu, *Național și/sau european? reprezentări sociale ale identității în societatea românească actuală*, București, Editura Expert, 2006, p. 16–17.

Chestiunea identității personale și colective este fundamentală în orice încercare de înțelegere a dinamicii naționalismului. Pentru Anthony D. Smith, naționalismul, ca ideologie și mișcare, trebuie să fie asociat cu identitatea națională, realitate multidimensională, alcătuită din limbă, sentimente și o simbolică specifică. Sociologul englez delimitează între modelul occidental și modelul nonoccidental de națiune. Componentele modelului occidental de națiune sunt teritoriul istoric, comunitatea legal-politică, egalitatea legal-politică a membrilor, precum și o cultură civică și o ideologie comune. Dată fiind influența Occidentului în lumea modernă, componentele națiunilor apusene au rămas elemente vitale, chiar și în forme alterate, în cadrul concepțiilor despre identitatea națională din majoritatea țărilor nonoccidentale⁶.

Având ca punct de pornire teoria grupurilor, o serie de studii concep calitatea de membru al unei națiuni prin sentimentul apartenenței și nu prin identitate. Recunoașterea de către alții a apartenenței la un grup este o condiție pentru delimitarea granițelor dintre intern și extern, *noi și ei*, granițe care definesc spațiul de afirmare a sentimentului naționalist. Cunoașterea identității naționale se referă mai mult la elucidarea și dezbateră conceptului de națiune, a limitelor sale, decât la descrierea identității ca atare. Identitatea națională este o categorie analitică, folosită de către teoreticienii naționalismului, fără a se acorda o suficientă atenție dezbaterii modului în care identitățile sunt modelate și reproduse în timp și spațiu, de acte sociale și culturale, cum este, de pildă, memoria colectivă⁷.

Identitatea națională exprimă atitudini, mentalități și comportamente colective rezultate din apartenența indivizilor la un stat național. Doctrinile moderniste și postmoderniste pun în discuție oportunitatea statului național, pornind de la premisa integrării colectivităților naționale în structuri supranaționale, cum este, de pildă, Uniunea Europeană. Dacă, pentru statele naționale cu o îndelungată istorie, identitatea națională este indiscutabilă, statele naționale apărute după al Doilea Război Mondial se confruntă cu adversități privind propria lor identitate națională. Un exemplu sugestiv îl oferă Israelul, supus contestării, mai ales din partea unor intelectuali din Europa Occidentală, inclusiv evrei (printre aceștia, de notorietate fiind filosoful George Steiner), care nu-i recunosc dreptul de a exista ca stat, invocând argumentul deprecierei ideii de stat național în epoca actuală. Adepții ideii statalității argumentează că Israelul este un stat în formare, care nu și-a definit încă nici granițele și nici identitatea statală. Identitatea evreiască nu este deplină decât dacă ea se afirmă în cadrele unui stat propriu evreilor, iar lipsa acestuia ar conduce la o defazare în raport cu Europa: „Europeanizarea actuală a statelor europene a venit după sute de ani de așezare statală națională. Cred că nici nu ar fi posibilă comunitatea europeană așa cum este concepută acum, dacă nu ar exista o foarte clară delimitare națională și statală. Iar acest proiect european nu cred că tinde spre

⁶ Anthony D. Smith, *National Identity*, London, Penguin Books, 1991, p. 11.

⁷ Duncan S. A. Bell, *Mythscapes: Memory, Mythology, and National Identity*, în „British Journal of Sociology”, 2003, March, 54 Issue, No. 1, p. 64.

devalorizarea ideii de națiune sau de identitate culturală națională, ci doar la o redefinire politică a ideii de independență națională”⁸. Se acceptă, așadar, modelul european de constituire și evoluție al statului național, care ar trebui să fie urmat întocmai de grupurile naționale noneuropene.

Identitatea națională revine ca o problemă de maximă relevanță în țări integrate de decenii în toate structurile din Uniunea Europeană, fiind regândită ca proces fundamental al societății actuale europenizate. Ne oprim la Olanda, țară fondatoare a Uniunii Europene, vădit interesată de reinventarea propriei identități naționale. Intelectualii, împreună cu oficialitățile statului, caută să dea un nou conținut identității naționale. Specialiștii discută despre necesitatea de a reimagina comunitatea națională olandeză, iar elitele și-au pus întrebarea: „cine suntem?”, în contextul impactului cu globalizarea, încercând formularea de răspunsuri la întrebările despre identitatea națională. În fiecare proiect politic sau instituțional și-a găsit locul o viziune națională asupra soluțiilor la problemele colective olandeze. Identitatea olandeză cunoaște o erodare, și degradarea ei ar trebui oprită. Deși puternic europenizate și implicate direct în politicile comunitare, elitele politice olandeze sunt angajate într-un proiect național de susținere a identității olandeze, însă principala responsabilitate în a conserva și perpetua identitatea rămâne în seama statului. Există o conștiință națională, temei al identității olandeze, dar aceasta nu înseamnă că statul național a devenit o instituție atotputernică în Olanda⁹. Identitățile naționale vor fi redefinite printr-un proces complex de renegociere a locului culturilor naționale în cadrul identității globale¹⁰. Etnicitatea și globalizarea nu se exclud, dimpotrivă, sunt procese complementare ale lumii contemporane¹¹.

Să amintim că o întrebare similară, „cine suntem?”, a pus-o Samuel Huntington, într-o lucrare privind identitatea națională a americanilor: „Toate societățile se confruntă cu amenințări recurente la adresa existenței lor, care le pot nimici. Cu toate acestea, unele societăți sunt capabile să-și amâne sfârșitul, oprind și schimbând sensul proceselor de declin, înnoindu-și vitalitatea și identitatea. Cred că America poate face acest lucru și că americanii ar trebui să-și asume din nou cultura anglo-protestantă, tradițiile și valorile, care, timp de trei secole și jumătate, au fost îmbrățișate de americani, indiferent de rasă, etnie și religie, și care au constituit izvorul libertății, unității, puterii, prosperității și ascendentului lor moral ca forță a binelui în lume”¹².

⁸ Leon Volovici, *Israel și Europa de Est. O relație spirituală dificilă*, în „Journal for the Study of Religions and Ideologies”, 2008, Winter, 7, 21, p. 146.

⁹ Frank J. Lechner, *Redefining National Identity. Dutch Evidence on Global Patterns*, în „International Journal of Comparative Sociology”, 2007, vol. 48(4) p. 356.

¹⁰ *Ibidem*, p. 357.

¹¹ Gheorghită Geană, *Ethnicity and Globalization. Outline of a Complementarist Conceptualisation*, în „Social Anthropology”, 1997, June, Volume 5, Part 2, p. 207.

¹² Samuel P. Huntington, *Cine suntem? Provocările la adresa identității naționale americane*, traducere Nicolae Năstase, București, Editura Antet, 2005, p. 8.

Un alt exemplu îl constituie Polonia, țară a cărei istorie este asemănătoare în unele privințe cu aceea a României, întâi prin rolul Rusiei în evoluția ei modernă și, în al doilea rând, prin aderarea recentă la UE. Rusia a avut un rol central în formarea identității poloneze moderne, explicabil prin funcțiile ei multiple în mecanismele discursive inventate pentru compensarea blocării relațiilor Poloniei cu Occidentul. Identitatea națională poloneză modernă este datorată moștenirii unei națiuni lipsite de stat timp de peste un veac (între anii 1795–1918, polonezii nu au trăit în propriul stat). Din această cauză ea a fost puternic legată de identitatea religioasă, în special cea catolică, și bazată pe un foarte puternic etos de victimizare, cu accent pe presiunile externe și pe calitățile morale ale unei națiuni în suferință, iar invocarea Rusiei joacă un rol în justificarea acestei viziuni¹³.

În fine, menționăm Grecia, țară a cărei identitate națională a fost mereu pusă în discuție și, prin urmare, criza identității constituie problema centrală a societății grecești și principala axă în jurul căreia s-a dezvoltat istoria ei modernă¹⁴.

Deși a fost afirmată acum mai bine de un secol, concepția lui C. Rădulescu-Motru despre identitatea națională își dovedește actualitatea atât prin propriul concept – politicianismul, care explică procese din țări intrate mai târziu pe calea modernizării¹⁵, cât și prin aplicarea postulatului logic al identității, în studiul societății. Acest postulat ilustrează sensul identic al noțiunilor, care ar trebui să se regăsească în deprinderile care înlocuiesc vechile credințe religioase și practicile instinctive, cu încrederea în dialog și raționament. Identitatea popoarelor apusene rezultă din controlul conștiinței asupra raporturilor sociale, reglementate anterior de obiceiuri, tradiții și superstiții. În Occident acționează „o cooperatiune socială bazată pe o identitate de deprinderi sufletești: viața politică și morală, activitatea științifică și creațiile artistice urmează un fir de continuitate. Sentimentul responsabilității este înrădăcinat în sufletul fiecărui cetățean. Cetățeanul deliberează asupra afacerilor de stat, deoarece acolo deliberarea este posibilă și rodnică”¹⁶. Filosoful discută despre identitatea de deprinderi și nu despre identitatea de termeni. În societatea românească, identitatea de deprinderi este falsificată prin politicianism, iar respectarea valorilor societății moderne rămâne la latitudinea fiecărui individ, ceea ce ar fi o trăsătură a identității naționale românești.

Rezumând, putem spune că identitatea națională se definește prin trăsăturile proprii, am spune unice, ale unei națiuni, cum ar fi limba, cultura, religia, dar și prin respectarea obiceiurilor, tradițiilor, cutumelor specifice comunității naționale.

¹³ Tomasz Zarycki, *Uses of Russia: The Role of Russia in the Modern Polish National Identity*, în „East European Politics and Societies”, 2004, November, 1, Volume 18, No. 4, p. 624.

¹⁴ Artemis Yagou, *Metamorphoses of Formalism: National Identity as a Recurrent Theme of Design in Greece*, în „Journal of Design History”, 2007, Summer, Vol. 20, No. 2, p. 145.

¹⁵ Vezi Constantin Schifirneț, *C. Rădulescu-Motru. Viața și faptele sale*, vol. I, București, Editura Albatros, 2003, p. 365.

¹⁶ C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, București, Editura Socec, 1904, p. 128.

3. IDENTITATEA EUROPEANĂ

S-a spus că Europa este astăzi o piață pentru identități concurente¹⁷. Deși în modernitatea târzie sunt comune identități sociale hibride, iar oamenii se identifică ei înșiși cu nivelurile locale, naționale, europene și globale ale societății, mulți actori sociali din statele naționale ale Europei sunt angajați în „vânzarea de povești”, care ținesc la promovarea unei identități specifice.

Dacă, odată cu nașterea națiunii moderne, în multe state europene, în secolul XIX, identitatea națională a exprimat existența lor obiectivă și esența a ceea ce au făcut popoarele pentru a fi recunoscute, integrarea europeană are ca efect resuscitarea sentimentului de identitate națională și edificarea culturii unice, protejată împotriva influenței străine.

Construcția structurilor europene implică aceeași conduită din partea tuturor membrilor Uniunii Europene, prin atitudini și practici specifice. Întrebarea pusă de cercetători este dacă identitatea reprezintă o condiție necesară, pentru afirmarea atașamentului față de valorile europene. Se afirmă teza că transferul de loialitate către Uniunea Europeană este posibil, fără a conferi cuiva o identitate națională. Socializarea în cadrul identității europene are loc nu prin procese transnaționale sau prin expunerea la instituțiile europene, ci la nivelurile naționale, prin care europenitatea este gradual încrustată în identitățile naționale¹⁸.

Întrucât sensurile proceselor naționale și colective sunt cruciale în înțelegerea europeanizării identităților naționale, aceasta va conduce la niveluri inegale și variate, prin care identitatea europeană poate fi imprimată în identitățile colective. Compatibilitatea între identitatea europeană și identitățile naționale variază de la țară la țară, după modul în care tradițiile constituționale rezonează cu integrarea europeană la diferite niveluri. Statele federale cu tradiții constituționale schimbă, mai ușor decât statele unitare și centralizate, sensurile lor colective, pentru a include Europa și orientările către supranaționalism.

Studierea chestiunii atașamentului european pune în relief trei direcții, prin care oamenii dau sens Europei: cultural-națională, cultural-transnațională și funcțional-utilitariană. Sensul cultural-național reflectă Europa prin indici specifici statului național, cum este izomorfismul între teritoriu și identitate. Calea cultural-transnațională prezintă Europa ca model normativ și prototip de globalizare, ca societate mai mult socială și mai puțin liberală, ca apărătoare a umanitarismului și a păcii internaționale. Accepția funcțional-utilitariană percepe Europa ca spațiu care ar putea ajuta individul sau colectivitatea în sporirea bunăstării, un spațiu postnațional, dincolo de izomorfismul dintre teritoriu și identitate¹⁹.

¹⁷ Anne Lise Kjær and Lene Palsbro, *National Identity and Law in the Context of European Integration: the Case of Denmark*, în „Discourse Society”, 2008, Vol 19 (5), p. 600.

¹⁸ Thomas Risse, *Neofunctionalism, European Identity, and the Puzzles of European Integration*, în „Journal of European Public Policy 12”, 2005, April, 2, p. 305.

¹⁹ Marco Antonsich, *European attachment and meanings of Europe. A qualitative study in the EU-15*, în „Political Geography 27”, 2008, p. 691.

Referindu-se la identitatea europeană, Manuel Castells afirmă că aceasta derivă din practici culturale și sociale împărtășite de europeni. Nu știm cum va fi această identitate europeană, dar pot fi create posibilitățile materiale pentru nașterea ei. Sunt deja mecanisme care acționează în spațiul Uniunii Europene. Acestea ar fi educația, internetul, politica lingvistică paneuropeană, politica media paneuropeană, mobilitatea geografică și o piață europeană a muncii, multietnicitatea și multiculturalismul, rețelele de organizații de afaceri, de asociații culturale²⁰.

Un aspect asociat cu tema noastră este dimensiunea culturală, pe care unii autori o văd ca intrinsecă identității europene. O cercetare asupra identității confirmă ipoteza că atașamentul față de identitățile naționale este bazat pe elemente culturale, pentru subiecții investigați din Marea Britanie, Spania, Polonia, Italia, Grecia, Austria, Germania, Cehia și Ungaria²¹. Elementele culturale nu sunt absente din noțiunea de identitate europeană și sunt menționate printre primii cinci itemi importanți. Deși atașamentul față de națiune este mai puternic decât atașamentul față de Europa, totuși identitățile europene nu ar fi mai slabe decât cele naționale din cauza lipsei suportului cultural.

Alte direcții teoretice neagă semnificația culturii în procesul integrării europene. Identitatea europeană are nevoie să fie construită și înțeleasă ca un concept politic și nu ca o realitate culturală sau ca o moștenire care ar trebui să fie descoperită și reformulată prin tradițiile istorice ale Europei. UE se percepe ea însăși ca o democrație liberală, participativă și socială, iar insistența asupra oricărei forme de identitate culturală dincolo de cultura politică a democrației, ar pune Comunitatea Europeană în contradicție cu identitatea ei constituțională și ar submina propriile norme ale legitimității ei²². Este nevoie de o dezbatere despre fundamentele culturale ale culturii politice a democrației, dar nu există un consens pentru ideea că UE solicită o identitate culturală împărtășită de toți cetățenii. Acesta este unul din motivele pentru care, în proiectul de Constituție a UE din 2004, nu a fost inclus un capitol despre tradițiile creștine ale Europei.

Din istoria constituirii statelor naționale se știe că identitatea politică are nevoie de două elemente esențiale: conștiința cetățenilor de a aparține aceleiași structuri politice, care are puterea să ia decizii pentru viața lor, și identificarea acestor cetățeni cu un proiect politic comun. Identitatea europeană este o categorie politică și nu o categorie culturală. Ceea ce lipsește UE în prezent este un nivel

²⁰ Manuel Castells, *The construction of european identity*. Statement prepared for the European Presidency of the European Union http://www.chet.org.za/download/4008/CASTELLS_2004_European_Identity.pdf, accesat la 25 noiembrie 2008.

²¹ Antonia M. Ruiz Jiménez, Jaroslaw Józef Górnaiak, Ankica Kosic, Paszkal Kiss, Maren Kandulla, *European and National Identities in EU's Old and New Member States: Ethnic, Civic, Instrumental and Symbolic Components*, European Integration online Papers (EIoP), 2004, Vol. 8, N° 11; <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-011a.htm>, accesat la 25 noiembrie 2008.

²² Thomas Meyer, "European Identity" 2006, http://www.uni-graz.at/en/bibwww/bibwww_summerschools, accesat la 11 decembrie 2008.

suficient de identificare a cetățenilor ei cu UE, privită ca un sistem de organizare căruia îi aparțin și ai cărui membri sunt.

Alte studii neagă importanța legitimității în funcționarea Uniunii Europene. Această idee ridică problema identității colective în contextul unor structuri complexe, cum este Uniunea Europeană. S-a spus deja că identitatea europeană nu este o precondiție funcțională a legitimității administrării democratice în UE. Problema identității europene nu poate fi rezolvată printr-o identificare numerică. Se cuvine a face diferența între identificarea numerică și identitatea calitativă²³. Este posibil ca persoanele care împărtășesc caracteristici identificabile în timp și spațiu să nu se perceapă ca membri ai unui grup sau ca ele, în pofida unor dimensiuni istorice, geografice, etnice și religioase, să se considere ele însele ca parte a unei comunități. Chestiunea este în ce mod europenii înșiși se percep ca europeni. Cetățenii europeni sunt conștienți de existența unui spațiu economic și legal european, care modelează modul lor de viață, dar aceasta nu înseamnă că ei sunt întodeauna de acord cu viziunea europeană. Identitatea europeană redusă nu poate fi un motiv de frânare a democrației în spațiul european, dimpotrivă, instituțiile Uniunii Europene trebuie să fie funcționale, conform normelor democrației. Identitatea europeană se naște din experiențele pozitive și din situațiile critice ale conviețurii europenilor. Ea derivă întâi din identitățile colective și, prin urmare, nu poate fi creată artificial. Omul european nu este un artefact, o consecință a unei identități construite. Cetățeanul obișnuit vorbește rar de identitatea colectivă, dar descoperă aspecte etice relevante ale unor probleme din agenda politică a UE, cum sunt: politica constituțională, politica redistribuirii sociale, securitatea și apărarea, imigrația, securitatea internă, politicile privind biotehnologia, teme la care nu s-a găsit încă un răspuns.

Se afirmă că identitatea națională și identitatea europeană nu sunt în raport de adversitate. Identitatea europeană nu înlocuiește identitatea națională și este construită pe o altă bază decât identitatea națională. Nu există o competiție între cele două identități. Spre deosebire de identitatea națională, cea europeană este construită ca expresie a patriotismului constituțional și a libertăților și drepturilor individuale²⁴.

Se știe puțin despre relația causală dintre integrarea europeană și identitatea europeană. Identitățile europene și naționale pot merge împreună și renunțarea la loialitatea față de națiune nu este cerută imperativ de demosul european, însă ar fi important de cunoscut acele contexte sociale și politice, în care identitățile europeană și națională ar putea să intre în conflict. Cu toate acestea, UE reprezintă o comunitate naturală de destin pentru elitele din Europa. Identificarea cu Europa și

²³ Cathleen Kantner, *Collective Identity as Shared Ethical Self-Understanding The Case of the Emerging European Identity*, în „European Journal of Social Theory”, 2006, 9(4), p. 507.

²⁴ Radu Cinpoes, *From National Identity to European Identity*, în „Journal of Identity and Migration Studies”, 2008, Volume 2, number 1, p. 12–13.

atașamentul față de Europa au crescut în ultimii ani, în timp ce loialitatea exclusivă pentru statul-națiune a scăzut. Europa este înțeleasă ca o comunitate civică²⁵.

Această concluzie nu este împărtășită de o bună parte a cercetătorilor, care constată că în Europa nu există o solidaritate în forma unei identități europene. Lipsește ceea ce Habermas numește „conștiința cosmopolită”²⁶. Cetățenii europeni continuă să rămână foarte atașați de țara lor, este concluzia clară, rezultată din datele Eurobarometrului 62 al Comisiei Europene din 2004. 92% dintre repondenți sunt atașați de propria lor țară, 88% de propria lor regiune, 87% de propriul lor oraș și 67% de Europa. 86% dintre persoanele intervievate în 2004 au afirmat că sunt mândre de națiunea lor, în timp ce 68% sunt mândre că sunt europene²⁷. În anul 2004, 47% dintre cetățenii Uniunii Europene se percepeau drept cetățeni ai propriei țări și ai Europei, în timp ce 42% se considerau cetățeni numai ai propriei țări²⁸. O pondere destul de ridicată – 42% dintre repondenți – cred că aderarea la Uniunea Europeană a avut consecința pierderii identității și culturii naționale.

Într-o cercetare asupra tinerilor din orașele europene, s-a ajuns la concluzia că între identitatea națională și cea europeană nu există o deosebire semnificativă. În timp ce, pentru subiecții din Manchester și Viena, identitatea națională este mai puternică decât identitatea europeană, pentru tinerii din Edinburgh și Bilbao, nici națiunea, nici Europa nu sunt surse de identitate. De reținut că aceste ultime două orașe fac parte din regiuni ce aspiră la o independență față de statele în care sunt integrate²⁹.

Deși a existat și există un curent destul de puternic, care insistă pe importanța unui stat european, niciun stat nu aderă la acest proiect. Deocamdată s-a rămas la ideea unei structuri care să ofere cadrul asocierii din ce în ce mai strânse între popoarele Europei și nicidecum la ideea acceptării unei puteri ce ar excede statul național. Sentimentul național este foarte puternic în toate țările europene, cu deosebire în statele fondatoare ale UE – Franța și Germania. De aceea este repudiată orice încercare de a diminua capacitatea statului național de a acționa autonom. Chestiunea esențială rămâne armonizarea noii construcții europene, cu interesele și aspirațiile concrete ale fiecărei națiuni.

Românii se văd pe ei înșiși mai degrabă ca membri ai statului național, decât drept cetățeni europeni. O cercetare asupra identității în orașul Sibiu, în anul 2007,

²⁵ Thomas Risse, *European Institutions and Identity Change: What Have We Learned?* în: Richard Herrmann, Marilyn Brewer, and Thomas Risse (eds.), *Identities in Europe and the Institutions of the European Union*, 2004, London: Rowman & Littlefield, p. 269.

²⁶ Cf. Adam Chalmers, *Refiguring the European Union's Historical Dimension*, în „European Journal of Political Theory”, 2006, Vol. 5, No. 4, p. 438.

²⁷ *Eurobarometer 62*. Brussels: European Commission DG Press and Communication (2005), p. 101.

²⁸ *Eurobarometer 62*. Brussels: European Commission DG Press and Communication (2005), p. 94.

²⁹ Daniel Fuss, *The Meaning of Nationality and European Identity among Youths from Different Nations. Paper Presented at the ECPR Joint Sessions of Workshops*, Edinburgh, 2003, p. 13.

când urbea ardeleană a fost capitala europeană a culturii, confirmă teza că românii se identifică înainte de toate ca români. Doar 4% dintre repondenți au afirmat că au o identitate europeană, față de 33,6%, care se identifică cu nivelul național, 27,7% cu nivelul regional, 24,1% cu nivelul identităților locale. Românii nu pot încă percepe o identitate europeană, stabilită ca urmare a integrării în UE, care ar limita suveranitatea statului național³⁰.

În studiul identității europene nu putem trece peste modul în care indivizii își reprezintă noua comunitate, cea europeană, la care ei se raportează și își exprimă atașamentul. Dar receptarea valorilor europene la nivel individual ține, indiscutabil, de funcționalitatea spațiului public european, care să susțină o dezbatere permanentă și vie asupra noii identități³¹.

Identitatea europeană nu se poate constitui spontan, sau ca urmare a unei voințe instituționale sau de grup. Ea este, ca orice alt tip de identitate, un proces desfășurat, într-un timp mai mult sau puțin îndelungat, de către colectivități umane și sociale concrete.

4. IDENTITATEA ROMÂNEASCĂ

Nu avem încă un studiu comparativ al identității românești cu cea a altor națiuni. Un scurt istoric al unora dintre viziunile românești despre identitatea românească ne arată un *trend* al reducerii identității la sufletul românesc³². Analiza etnicului românesc nu a beneficiat decât sporadic de instrumente de investigație concretă, fie psihologice, fie sociologice. Identitatea românească este concepută ca fiind rezultată din specificul național, termen destul de ambiguu, însă folosit ca modalitate de analiză. Fiecare gânditor a propus câte o formulă de descriere a realității etnice autohtone: „specific național” (G. Ibrăileanu), „spiritualitate românească” (Mircea Vulcănescu), „spirit românesc” (Nae Ionescu), „românismul” (C. Rădulescu-Motru), „spațiu mioritic” (L. Blaga), „fenomenul românesc” (M. Ralea), „ortodoxie” (N. Crainic), „suflet românesc” (C. Noica), „echilibrul românesc” (D. Stăniloae) etc.

Se degajă o idee călăuzitoare a tuturor scrierilor despre specificul românesc, pe câteva planuri bine delimitate. În plan *religios* – ortodoxia este elementul de conservare a culturii și spiritualității noastre; *lingvistic* – limba este liantul identității noastre etnice. Este poate singura dimensiune a românității nepusă la

³⁰ Dragoș Dragoman, *National identity and Europeanization in post-communist Romania. The Meaning of Citizenship in Sibiu: European Capital of Culture 2007*, în „Communist and Post-Communist Studies”, 2008, 41, p. 74.

³¹ Constantin Schifirneț, *Spațiu public național, spațiu public european*, în „Sociologie românească”, 2007, volumul V, nr. 4, p. 39.

³² Constantin Schifirneț, *Geneza modernă a ideii naționale: Psihologie etnică și identitate românească*, București, Editura Albatros, 2001.

îndoială, dacă nu luăm în seamă alegațiile unora despre limitele circulației internaționale a scrierilor în limba română; *cultural* – românii au o bogată cultură populară, temei al constituirii națiunii noastre; *economic* – România este o țară eminentamente agrară și pastorală, care se adaptează cu greu la industrialism și la munca de tip capitalist; *psihologic* – românul este tolerant, ospitalier, sceptic, zeflemist, fatalist, cu tendință spre inactivitate, emite opinii relative, este adaptabil; *geopolitic* – cultura română ar fi o sinteză între Orient și Occident, iar teritoriul românilor a fost poarta creștinătății, dar și o insulă de latinitate într-un spațiu dominat de slavi.

Punctul nodal al întregii dispute stă în limitarea identității naționale la tradiție. Definitorie pentru națiunea română nu este doar tradiția, ci, în aceeași măsură, și modernitatea, fiindcă, orice s-ar spune, schimbarea modernă, în cadrele naționale, este intrinsecă poporului român.

Identitatea românească își are rădăcina în profilul psihologic al românilor. În realitate, spune Rădulescu-Motru, principala trăsătură a poporului român este gregarismul, o stare impusă de împrejurări și de tradiții. Toate calitățile românului s-ar fi născut din gregarismul său, ele manifestându-se numai în grup: „suntem poporul cel mai susceptibil când este să ne rostim în grup și ca grup”. Această caracteristică fundamentală a spiritului românesc a fost necesară în trecut: „Fără acest gregarism nu s-ar fi putut menține unitatea limbii și a bisericii. Gregarismul a oprit diferențierea personalităților și, cu aceasta, a culturii, dar, în schimb, el ne-a păstrat întregimea neamului și a slabei culturi românești cât era”³³.

Din perspectiva viitorului, gregarismul, continuat ca atare, ne poate fi fatal. Societatea modernă impune individualitatea, conștiința efortului și sacrificiului personal. Ideea aceasta o dezvoltă Rădulescu-Motru într-o lucrare de referință: *Vocația, factor hotărâtor în cultura popoarelor* (1932), în care afirmă fără echivoc: „Unul este sufletul poporului românesc în manifestările sale curat psihologice și altul este sufletul poporului românesc în realizarea vocației sale. Vocația românilor începe acolo unde sfârșește psihologia românilor”. În constatarea că românii încă nu și-au conștientizat vocația, Rădulescu-Motru crede a găsi explicația pentru nedesăvârșirea procesului de europenizare a românilor.

Dumitru Drăghicescu a definit identitatea națională prin studiul particularităților istorice și spirituale ale poporului român, prin defectele și calitățile sale. În timp ce Rădulescu-Motru atrage atenția asupra unor direcții ale identității naționale contemporane, Drăghicescu propune o explicație ce derivă din evoluția istorică și din poziția geopolitică a românilor.

Identitatea națională nu poate fi decât „ecoul a patru veacuri de viață istorică pasivă”³⁴ sub influența orientalismului, cu deosebire a celui turc: „atmosfera

³³ C. Rădulescu-Motru, *Psihologia poporului român*, antologie de Constantin Schifirneț, București, Editura Albatros, 1999, p. 10.

³⁴ D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român – Introducere*, studiu introductiv de Virgil Constantinescu-Galiceni, ed. îngrijită și note de Elisabeta Simion, București, Editura Albatros, 1995, p. 348.

morală a Orientului ne învălui, ne copleși și ne izolă de lumea Occidentului, cu care eram deopotrivă de învecinați”³⁵, iar efectele sunt asociate „cu tradiționala noastră nepăsare, cu credința în fatalitate, în soartă, în noroc, cu desăvârșita lipsă de încredere în noi înșine”³⁶.

O viziune nouă asupra identității românești sugerează M. Ralea. El continuă teza lui Rădulescu-Motru despre identitatea în actualitatea societății românești, dar se alătură lui D. Drăghicescu, în punerea în pagină a unor defecte ale etnicului românesc. Caracteristica sufletului nostru național este adaptabilitatea, o structură sufletească intermediară între aptitudinea creatoare a occidentalului și resemnarea pasivă a orientalului, iar această trăsătură generează calitățile, dar și defectele românilor: „Căci adaptabilitatea e o sabie cu două tăișuri. Ea poate însemna evoluție, inteligență, finețe, suplețe, progres, după cum poate însemna lașitate, duplicitate, șiretenie, superficialitate”³⁷. Mai mult, pentru el, specificul românesc, deci identitatea, este un proiect și nicidecum un rezultat al unei evoluții istorice particulare, cum susține: „Definiția fenomenului românesc specific nu stă la noi în trecut. N-o putem găsi pe calea tradiționalismului. Suntem cu toții de acord că n-am trăit încă momentul național culminant, că trecutul nostru e impur și înstrăinat și că așteptăm realizarea noastră sufletească integrală de la viitor. Românisml, adică ceea ce e particular, unic românesc, nu e făcut, nu e încheșat încă, ci, cu o formulă bergsoniană, e pe cale de a se face. E încă în acea devenire care se dibuiește, se caută pe sine”³⁸.

Să amintim că Ralea nu investeste în specificul național prea multe virtuți, fiindcă evoluția spre modernitate nu ar veni dinspre localismul autohton, ci din europenizare: „Recunoaștem specificul național ca un fenomen. Dar nu putem face din cultivarea și exaltarea particularităților naționale un scop în sine. Interdependența contemporană va ajunge, desigur, să atenueze stigmatele locale. Regrupări continentale, sub o formă sau alta, vor urma. Europenismul e, pentru noi, un ferment de civilizare. Prin el s-a realizat tot ce avem”³⁹. Așadar, pentru Ralea, identitatea românească se datorează stigmatei locale. O nouă identitate națională este pe cale de a se constitui, ca urmare a apropierei românilor de spiritul european.

Ideile gânditorilor amintiți au durabilitate în spațiul public românesc actual, regăsindu-se în aproape toate dezbaterile actuale, și demonstrează că, în orice caz, identitatea românească derivă din mai multe manifestări ale activității românilor. Întâi, ea își trage originea dintr-un trecut, deci ea se înscrie într-o continuitate istorică și generațională. Românii de astăzi sunt identici, în anumite trăsături etnice și spirituale, cu românii dintotdeauna, evident, în raport cu propriile lor criterii

³⁵ *Ibidem*, p. 259.

³⁶ *Ibidem*, p. 363.

³⁷ M. Ralea, *Fenomenu românesc*, ediție de Constantin Schifirneț, București, Editura Albatros, 1997, p. 90.

³⁸ *Ibidem*, p. 151.

³⁹ *Ibidem*, p. 227.

axiologice. În al doilea rând, identitatea românească se afirmă prin conștiința colectivă a românilor. Orice națiune dispune de reprezentări și mentaluri colective, pe baza cărora se distinge de alte grupuri naționale. Nu mai puțin relevante sunt memoria colectivă și memoria istorică. Miturile românești fac parte din propria noastră identitate.

În aceeași măsură, identitatea românească este expresia caracterului național. Acesta este ansamblul însușirilor fundamentale psihice-morale ale unei națiuni, regăsite constant în conduita, concepțiile și acțiunile membrilor săi, încât ei sunt ușor de identificat, din modul lor de a fi ca grup național. Caracterul național conferă, prin comportamentele indivizilor, o anumită individualitate și reflectă personalitatea unei națiuni. Tocmai aceste trăsături distinctive constituie identitatea unei națiuni. Caracterul național a rezultat din trăsăturile afirmate în acțiunea de conservare a propriei identități în contextele provocărilor permanente ale istoriei. Caracterul național derivă din conștiința și comportamentul unei comunități naționale față de particularitățile istorice, economice, istorice, climatice, etnologice ale dezvoltării și vieții unei națiuni. Organismul național este o entitate cu specific, însușiri și particularități care îl diferențiază într-un mod indiscutabil de alte entități naționale. Caracterul național este moștenit și, deopotrivă, dobândit, ceea ce oferă identității naționale o stabilitate⁴⁰.

Calitățile, ca și defectele asociate românilor, sunt determinate de caracterul național românesc și împreună atribuie un sens concret identității românești. Caracterul național cunoaște, la fel ca identitatea românească, o evoluție istorică și culturală, fără însă a ajunge la modificări radicale. Un român din secolul XXI nu este total diferit de românul din secolul XIX, în ceea ce privește exprimarea unor trăsături ale caracterului național românesc. În același fel, identitatea românească se afirmă ca o constantă a caracterului național românesc. Este limpede că identitatea românească reprezintă, în realitate, suma calităților și defectelor reale sau imaginare ale românilor. Trăsăturile care alcătuiesc identitatea românească aparțin unei entități naționale ai căror membri au aceeași descendență, limbă, cultură, religie, precum și conștiința colectivă a apartenenței la această entitate.

Am putea spune că una din dimensiunile identității românești o reprezintă continua schimbare și tranziție a societății românești. Aceasta este o cauză, dar și un efect al identității noastre. Identitatea românească s-a afirmat în evoluția istorică a românilor. După cum am afirmat în alt loc, românii au fost obligați să reacționeze permanent la tendințele de cucerire sau de distrugere a propriului etnic. Dezvoltarea societății românești a cunoscut balansul între apărarea ființei naționale și înscrierea în norme ale evoluției specifice fiecărei etape istorice⁴¹. Discursul identitar și prima identificare de sine a colectivității autohtone le întâlnim

⁴⁰ Constantin Schifirneț, *Caracterul național*, „Psihologia”, 1995, v. 5, nr. 3, mai–iunie, p. 17.

⁴¹ Constantin Schifirneț, *Spațiu public național, spațiu public european*, „Sociologie românească”, 2007, volumul V, nr. 4, p. 34.

în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*⁴². La rigoare, putem vorbi de o identitate românească după constituirea statului național unitar din 1859, moment al clădirii identității prin toate mijloacele și de către toate componentele societății.

Un aspect relevant pentru identitatea românească este dat de imaginea românilor asupra lor înșiși și imaginea altor grupuri naționale despre români. Românii se pot evalua predominant prin calități sau prin simboluri, tradiții și obiceiuri, la care aderă spontan și firesc. Este normal ca românii să se caracterizeze ca fiind muncitori, ospitalieri, toleranți, capabili, adaptabili, optimiști, cu umor, creativi, comunicativi etc. Primele trei calități autoatribuite de către români sunt ospitalitatea, hărnicia și omenia⁴³.

În schimb, alte grupuri naționale pot să accentueze identitatea românească, mai ales prin reliefa defectelor, cât și a unor simboluri cărora românii nu le acordă o semnificație aparte. L-aș aminti pe Dracula, ca element simbolic reprezentativ, invocat de străini pentru identitatea națională. La fel, poate fi menționată tendința de a vorbi despre români doar prin preferințele lor culinare. Din necunoaștere sau din alte cauze, identitatea românească este redusă la o dimensiune neimportantă pentru români. Se naște astfel un conflict între conținutul complex al identității românești, conferit de români și sensul, de regulă simplificat, acordat de alte grupuri naționale.

Înainte de a ne pune problema dacă astăzi românii trăiesc sau nu o criză identitară, trebuie să știm ce sens dăm identității naționale, care nu este, după cum am constatat mai sus, doar o construcție sociologică sau teoretică, ci un concept, care exprimă conduite, atitudini și mentalități întâlnite la grupuri mari de români. Dacă abordăm identitatea națională cu privire nu doar la tradiții, obiceiuri și ritualuri străvechi, nu mai putem vorbi astăzi de o identitate precum cea din secolul XIX sau din secolul precedent.

În analizele despre identitatea românească se vorbește prea puțin de noua poziție a țării, de stat al UE. Astăzi, când vorbim despre identitatea națională, trebuie să ne referim obligatoriu la contextul în care ea se afirmă, desigur și la realitățile postcomuniste, dar mai ales la noua calitate a României, cea de țară membră a Uniunii Europene. Uniunea Europeană presupune în sine o anume omogenitate și respectul pentru norme comune, de la Atlantic la Prut. Identitatea românească va cunoaște, în timp, modificări, în contextul în care românilor li s-a deschis un orizont extraordinar, după aderarea țării la Uniunea Europeană, prin șansa de a putea călători sau de a studia oriunde în spațiul Uniunii. Orice familie care are un membru al său plecat la muncă în străinătate are o altă imagine despre România și Europa și, cu siguranță, identitatea lor românească suferă influența

⁴² Constantin Aslam, *Palimpsestul identității românești. Reflecții asupra fundamentelor culturale ale filosofiei*, București, Editura Crater, 2000, p. 13.

⁴³ Septimiu Chelcea, *Personalitate și societate în tranziție. Studii de psihologie socială*, București, Societatea Știință & Tehnică S.A., 1995.

acestei modificări imagologice. Identitatea românească se afirmă într-un context nu doar al unei direcții proeuropene, dar și al unui euroscepticism, cauzat de dificultățile cu care se confruntă Uniunea Europeană în a da soluții la criza financiară, la chestiunea securității și a energiei și la alte probleme comune tuturor europenilor.

Dacă în perioada antebelică vorbim de o identitate națională rezultată dintr-un specific național conferit de o Românie predominant rurală, astăzi există mai multe identități, în funcție de România la care ne raportăm: România euronavetiștilor, România societății de consum și România profundă. Ce-i leagă pe cei care fac parte din aceste Români? Putem vorbi de o individualitate prin care oamenii încearcă să-și reafirme identitățile lor în contextul schimbărilor structurale din societatea actuală, care, iată, cuprinde nu doar numai categorii sociale sedentare, ci și un grup al migranților permanenți în alte spații, grup de o anvergură necunoscută în istoria noastră.

5. MODERNITATEA TENDENȚIALĂ

Toate aceste idei despre identitatea românească ne îndeamnă la întrebarea cu privire la cauzele existenței unei anumite conduite la români. Dacă această identitate este de acceptat, sau nu depinde de cadrul referențial adoptat. Prin raportare la modelul occidental, se profilează o anumită judecată despre identitatea românească, de regulă una depreciativă, mergând până la caricatură. Suportul acestei judecăți stă în decalajul care ar exista între modul de viață european și cel românesc.

Aceste caracteristici ale identității românești sugerează necesitatea unei alte viziuni despre modernitatea românească, diferită de cea europeană, occidentală. Găsim utilă pentru descrierea proceselor de modernizare românească noțiunea „modernitate tendențială”. Reiau, pentru argumentare, unele din aserțiunile despre modernitatea tendențială din alte studii⁴⁴.

Ideea de modernitate tendențială exprimă faptul că modernitatea influențează doar o anumită parte a societății, și de aceea ea este parțială și benefică doar unor grupuri, preocupate numai de condiția lor socială și economică, dar are efecte nesemnificative pentru restul societății. Modernizarea tendențială marchează schimbări numai în anumite straturi ale societății. Ea este susținută și promovată de acele grupuri, care sunt efectiv interesate în schimbarea socială ce aduce un profit real pentru ele.

⁴⁴ Constantin Schifirneț, *Formele fără fond, un brand românesc*, București, Editura Comunicare, 2007, p. 2005. Vezi studiile aceluiași: *From Romanian Indigenous Modernization to Europeanization*, în: A. Bârgăoanu, P. Dobrescu, A. Țăranu, (eds.). *Globalization and Policies of Development*, 2007, p. 133–138, *Mass-media și modernitatea tendențială în procesul tranziției de la societatea națională la Comunitatea europeană*, în „Revista română de comunicare și relații publice”, 2008, nr. 14, p. 149–160; *Tendentious Modernity and Innovation*, în: Alina Bârgăoanu, Remus Pricopie (eds.) *Education, Research and Innovation*, București, Ed. Comunicare. ro, 2008, p. 385–390.

De aproape 200 de ani, modernitatea a pătruns în societatea românească, dar ea nu a modificat profund toate componentele vieții sociale, motiv pentru care afirmăm că modernitatea se manifestă ca o tendință, nu organic, și astfel ea coexistă cu structurile sociale, cu formele instituționale vechi. Modernitatea tendențială răzbate greu și lent prin complicata rețea de structuri socio-instituționale din societatea românească tradițională și patriarhală, în primul rând din comunitățile rurale. Ea este o modernitate mozaicată, nestructurată sub o formă dominantă clară.

Modernizarea țărilor occidentale a fost un proces istoric îndelungat, de construcție instituțională și de activitate în spațiul public, proces asumat de principalii actori ai societății. Modernitatea există în structurile sociale, culturale și instituționale de la baza societății. Aici majoritatea, exprimată de clasa de mijloc, a impulsionat dezvoltarea modernă, cu toate efectele ei, în toate sectoarele societății.

Modernitatea tendențială derivă din faptul că modernizarea nu a avut ca bază o societate civilă. Dacă în Occident revoluția economică în cursul Evului Mediu european târziu, după cum spune Habermas⁴⁵, a dus la apariția societății civile, element-cheie în susținerea libertăților sociale și individuale, în spațiul românesc a lipsit acest factor fundamental al modernității. Nu a existat un public alcătuit din indivizi care se folosesc de rațiunea lor pentru a-și apropria sfera publică aflată sub controlul autorităților și a o transforma într-o sferă în care se exercită critica împotriva puterii statului.

Identitatea românească aparține unui anumit spațiu, dominat de mentalitatea mic-burgheză, caracterizată printr-o balansare între idealism și teamă, între atitudini de bravadă și lașitate, între inițierea unor mari proiecte și autoimpunerea unor limite. Mentalitatea mic-burgheză nu și-a asumat nicio misiune revoluționară radicală. În planul raporturilor sociale, avem o dualitate comportamentală: burgheză prin comportament economic și cu o mentalitate mic-burgheză în atitudinile publice.

Mentalitatea burgheziei române nu era pe deplin modernă, cu o conștiință antreprenorială, ci avea comportamentul unei clase mic-burgheze. Ea dovedea o mare capacitate de adaptare, dar și versalitate, în funcție de reacțiile, atitudinile și interesele burgheziei europene. Versatilă în comportamentul ei politic și economic, burghezia a manifestat o constantă conștiință națională în urmărirea unor țeluri fundamentale naționale.

Modernizarea a oferit calea spre progres, dar și riscul pierderii identității. De-a lungul timpului, elitele românești și-au cheltuit aproape toate rezervele de energie în dovedirea continuității etnice și naționale, pentru afirmarea națiunii și statului național. Din perspectiva duratei lungi, statul național român nu a reușit să organicizeze întregul fond instituțional. Dincolo de eventualele limite sau

⁴⁵ Jürgen Habermas, *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiu asupra unei categorii a societății burgheze*, traducere și notă bibliografică de Janina Ianoși, București, Editura Comunicare.ro, 2005, p. 48.

insatisfacții față de statul român, nu se poate contesta un fapt indubitabil: datorită existenței acestui stat, cu o identitate indubitabilă, am fost acceptați în UE. Să ne imaginăm situația, care ar fi putut fi foarte ușor impusă de marile puteri, anume, de republică unională din cadrul URSS, și dificultățile ce ar fi decurs, din această poziție geopolitică, în aderarea la UE⁴⁶.

O întrebare ce se pune este dacă identitatea românească ar putea fi o cauză a insuficienței dezvoltării moderne, *recte* capitalistă. Dacă opunem spiritul protestant spiritului ortodox, intrinsec identității românești, am spune că acesta din urmă promovează o economie de subzistență, neglijând profitul. Etica ortodoxă este diferită de etica protestantă, prin accentul pus pe spiritul de comuniune, în dauna spiritului individual și personalizat. Mai mult, ortodoxia îndeamnă la mântuirea în viața de apoi. „Noi suntem ortodocși fiindcă suntem români și suntem români fiindcă suntem ortodocși” afirma sentențios Nae Ionescu⁴⁷, însă în contextul ecumenismului, tot mai apăsător afirmat astăzi de Biserica Ortodoxă Română, identitatea românească este egală cu ortodoxia, dar și cu alte culte.

Românii sunt încă modelați de propria lor istorie și lume socială, care continuă să perpetueze mentalități și conduite incompatibile cu tipul de cultură al modernității europene. Modernitatea tendențială exprimă destul de exact dualitatea gândirii și acțiunii indivizilor într-o societate nonoccidentală. Transformările instituționale moderne se pot realiza de sus în jos, dar modernizarea societății devine reală numai în măsura în care conduita și valorile moderne fac parte din modul de viață al fiecărui individ și grup social. Modernitatea tendențială se produce ca schimbare de sus în jos, deci de la minoritatea educată în spiritul modernității și orientată spre transformări moderne, către o majoritate indiferentă sau ostilă schimbării. Modernitatea tendențială exprimă diferența și tensiunea dintre două modele de civilizație, unul european, cel către care dorim să ne îndreptăm, și cel țărănesc, care s-a sublimat vreme de milenii în inconștientul nostru colectiv.

Prin conceptul de modernitate tendențială se explică procese sociale, conduite și atitudini specifice modernității românești, care nu țin numai de deformările produse de actorii sociali. Un aspect relevant, dar mai puțin studiat, are în vedere conceperea identității românești ca identitate țărănească, pornind de la realitatea socială, de necontestat, a preeminenței ruralului în societatea românească, prelungită până în zilele noastre. Factorul fundamental, cu influență directă asupra modernității noastre, îl constituie perpetuarea în timp a civilizației și culturii rurale de o splendidă rezistență la valorile moderne, în sens occidental, dar și față de modalitățile de modernizare, opuse spiritului comunitar al satului.

Modernizarea satului a fost și este o necesitate, fiindcă, neîndoielnic, el nu poate rămâne în afara spiritului timpului. Într-o societate nu toate componentele

⁴⁶ Constantin Schifirneț, *Spațiu public național, spațiu public european*, în „Sociologie românească”, 2007, volumul V., nr. 4, p. 34.

⁴⁷ Nae Ionescu, *Roza vânturilor*, București, Editura Roza Vânturilor, 1990, p. 205.

evoluează spre modernitate în același ritm. Unele grupuri sociale acceptă cu ușurință schimbarea, altele, dimpotrivă, o refuză⁴⁸. Într-adevăr modernitatea, în România, a fost adoptată rapid de grupuri sociale care au beneficiat de ea, în timp ce alte grupuri, îndeosebi din mediul rural, în special țăranii, deși au fost nevoite să se adapteze la noile direcții de dezvoltare capitalistă, au continuat modul de viață rural, au evitat o transformare radicală a comportamentului lor. Aceasta se explică, după cum scrie Vlad Georgescu, prin faptul că nu s-a acceptat modelul englez de capitalism, adică „exproprierea țăranilor și transformarea lor în proletari agricoli”⁴⁹.

Școala sociologică a lui D. Gusti a promovat modernizarea și europeanizarea vieții rurale și, astfel, ea, „apreciind conservarea tradițiilor, tinde spre europeanizare, prin depășirea disputei sterile între modernizatorii excesivi și tradiționaliștii îndârjiți”⁵⁰. Modernizarea satului a fost concepută ca un proces declanșat din interiorul satului, pe baza strategiilor stabilite de intelectuali, proces diferit de modernitatea organică, așa cum ființează ea în spațiul occidental. Școala lui Gusti a căutat resursele de dezvoltare modernă în mediul rural, dar acestea trebuie gestionate de actori sociali din afara satului. Orice forțare a evoluției naturale a societății, cu atât mai mult a satului, duce la falsificări inevitabile ale realității.

Structurile sociale autohtone, antebelic predominant agrare, nu au avut disponibilitate pentru proiectul de modernizare propus de elitele românești, pentru motivul că această modernizare a fost și este încă predominant instituțională, însă funcționalitatea ei se face conform unor norme și legi importate sau adaptate. Stilul și modul de viață, viziunile, atitudinile sătenilor dovedesc o anume modernitate, dar ei nu au renunțat definitiv la culoarea locală și, prin urmare, au refuzat să se adapteze standardelor unui model suprapus rădăcinilor adânci din propria cultură și civilizație. Constantele universale ale culturii au căpătat în cadrul național românesc soluții calchiate după alte *pattern*-uri decât cele tipice pentru o modernitate organică, *recte* occidentală.

Evoluția istorică și economică modernă a românilor este o consecință a ruralității societății românești. Deși nu mai este atât de autarhic cum era înainte de al Doilea Război Mondial, satul românesc funcționează încă în temeiul unor tradiții și obiceiuri, ca urmare a identificării puternice cu comunitatea. Modernitatea nu este în mod necesar opusă comunității specifice satului. Identitatea membrilor ei continuă să se manifeste într-un context social ce cuprinde și elemente de modernitate – antreprenariat, infrastructură modernă, atitudini și valori moderne.

Modernitatea există și nu poate fi negată, întrucât societatea românească cunoaște astăzi efectele modernizării: urbanizarea, industrializarea, alfabetizarea, creșterea nivelului de educație, democratizarea relațiilor dintre oameni,

⁴⁸ G. Balandier, *Le détour. Pouvoir et modernité*, Paris, Fayard, 1985, p. 137.

⁴⁹ Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 143.

⁵⁰ Anton Golopenția. *Opere complete*. Vol. I. *Sociologie*, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 262.

flexibilitatea raporturilor dintre grupurile sociale, componente indiscutabile ale europenității noastre, însă valorile modernității nu sunt interiorizate de toate grupurile sociale.

Am spune că, din această cauză, avem modernitate, dar lipsește omul modern. Toate anomaliile, contradicțiile, discrepanțele apărute în procesul de modernizare sunt, de fapt, fenomene caracteristice noului *trend* de dezvoltare capitalistă, care a fost doar parțială și nu deplină, un capitalism tendențial sau parțial, lipsit de mecanismele economiei capitaliste, adică de performanță și rentabilitate.

Un aspect relevant rămâne modelarea caracterului și a identității la românii care lucrează în companii multinaționale. Prin privatizare, cele mai multe dintre întreprinderile românești au trecut în proprietatea unor companii străine și o bună parte a forței de muncă lucrează aici. Managementul acestor companii se axează pe norme stabilite în alte culturi. Românii trăiesc o anumită tensiune, deoarece conduita lor trebuie să fie conformă cu normele instituționale ale companiilor. Însăși conduita acestor organizații în România este un argument pentru ideea că identitatea românească este un efect al unui anumit tip de modernizare. În țările cu o societate modernă stabilizată și consolidată, marile companii internaționale se încadrează în regulile și normele moderne și, astfel, ele determină schimbări sociale reale, cu efecte concrete asupra tuturor categoriilor sociale și, în consecință, asupra întregii societăți, asigurând ordinea, echilibrul și stabilitatea socială. Aceleași companii au o altă conduită în spațiile nonoccidentale, fiindcă ele, de fapt, nu mai țin seama de normele modernității. Cu certitudine, ele introduc, în acele societăți, elemente ale modernității care susțin scopurile lor. În schimb, în România, mijloacele lor de acțiune sunt diferite, eludându-se, nu de puține ori, pentru obținerea unui profit cât mai rapid, principiile modernității: libera concurență, economia de piață reală, crearea bunăstării pentru toți, transparența, justiția și echitatea socială.

ÎN LOC DE CONCLUZII

Identitatea românească desemnează ceea ce românii au specific, ca popor distinct de alte comunități naționale, reflectă calea specifică în care ei își construiesc cultura și își organizează viața privată și viața publică, exprimă modul lor particular de a răspunde la constantele universale ale culturii: îmbrăcăminte, hrană, locuire, religie, joc, artă, comunicare, limbă. Identitatea românească derivă din participarea indivizilor la practicile culturale și activitățile proprii românilor, presupune atitudini pozitive față de membrii grupului național, atașament și mândrie națională, sentimente de protecție, determinate de apartenența la o națiune, loialitate față de membrii grupului național, revendicarea unei obârșii comune și împărtășirea aceluiași tradiții și obiceiuri.